

İSRAFİL BABACAN*

Sebk-i Hindî Şiirinde Yeni-Orijinal Yapı ve Terkipler

New Original Structures and Combinations in The
Indian Style Poetry

Ö Z E T

Divan şiiri, dil ve muhteva açısından en önemli değişime, 17 ve 18. asırlarda belirgin bir şekilde etkili olan Sebk-i Hindî tesiriyle maruz kalır. Bu üslup her ne kadar mana ve muhteva yönleriyle araştırmacıların dikkatini çekiyorsa da, mana ve muhteva şebekeleri, yeni kullanılan dil yapıları üzerinden gerçekleşmektedir. Dolayısıyla mana ve muhteva şebekelerine ulaşmak, kaçınılmaz bir şekilde dil unsurları vasıtasıyla meydana gelir. Sebk-i Hindî etkisinde yazılan şiirlerde anlaşılmaayan yapı ve terkipler, bu şiiri anlamak ve anlamlandırmak isteyenlerce en önemli zorluğu teşkil eder. Söz konusu yapı ve terkipler çözümlemeden, Sebk-i Hindî'nin zengin hayal ve mana dünyasına girmek imkansız gibi görünmektedir.

ANAHTAR KELİMELE R

Sebk-i Hindî, Üslup, Terkip, Tamlama.

ABSTRACT

In terms of language and content , Divan Poetry was undoubtedly exposed to the most crucial change with Indian style which was significantly effective in the 17th and 18th centuries. Though the meaning and content aspects of this style capture the researchers' attention, the meaning and content features emanate through the new structures of the language used. Therefore, reaching the meaning and content characteristics inevitably occur by means of language elements. The acarpous structures and combinations in the poems written under the influence of Indian style poses the most important problem for those who want to understand and explain this poem. Without resolving[analysing] these structures and contents, it seems impossible to enter the rich imagination and sense world of the Indian Style.

KEYWORDS

Sebk-i Hindî (Indian Style), Style, Content, Combination

Giriş

Hint üslubu ya da Hint tarzı anlamına gelen "Sebk-i Hindî" genel olarak, 16. asrın sonundan 18. asrın sonlarına kadar Hindistan, İran ve Anadolu coğrafyasında (Osmanlı sahası) etkili olan edebî üsluba verilen addır (Enüşe 1376/1998: 795). İran menşeli kaynaklarca, ortaya çıktığı coğrafya ya da etkiler esas alınarak *Sebk-i İsfahanî*, *Sebk-i Safevî* ya da *Sebk-i Figânî* adı verilen bu üslup İran kaynaklı veya İran-Hint edebî havzası-

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Giresun. (ibabacan76@gmail.com)

nın ortak bir ürünü olarak görülmüştür¹. Bazı araştırmacılar ise, Sebki Hindî'yi, hemen tamamen Hint kültür ve düşüncesinin etkisiyle oluşmuş Farsça şiir olarak nitelerler (Sabûr1335/1953: 574; Lengerûdî 1366/1988: 53-55; Ahmad 1381/1993: 210).

Sebki Hindî'nin kökeni hakkında son zamanlarda yaygınlaşan teori ise onun, Orta Asya-Türkistan edebî havzasında, özellikle Herat'ta Türkçe yazan şairlerce vücuda getirildiğidir. Ancak bu oluşum, dilden ziyade estetik, düşünce ve hayal dünyası açısından olmuştur. Bu teoriyi savunanlara göre Sebki Hindî şiirine yön veren Türk düşünce ve estetiği, Ali Şir Nevâî vasıtasıyla Hindistan'da gelişen Fars şiirine nüfûz etmiştir. Zira o dönemde Hindistan'ın hakimi, Nevâî etkisini buraya taşıyan ve Özbek kökenli olan Bâbürlerdir (Ahmad 1381/1993: 100-104; Nâsirî 1370/1992: 208-209). Öte yandan Nevâî'nin bir şair olarak en büyük hedefinin, o zamanki Türk şairlerinin de hayran olduğu İran edebiyatını benimseyip, Türk ruhuna uygun bir şekle sokarak, Türkçe'yi yüksek bir sanat dili haline getirmek ve bu dilde seviyeli sanat eserleri kaleme almak (Çetindağ 2007: 73) olduğu düşünülürse, bu teorinin başlangıç noktası daha iyi görülür. Hatta bir görüşe göre bu üslûp *Sebki Türkî* diye adlandırılmalıdır. Çünkü, bu üslûbun yaygın olduğu dönemde Anadolu başta olmak üzere, İran, Afganistan ve Hindistan'da Türk asıllı sülalelerin hüküm sürdüğü, bu hükümdarlar ve emirleri altındaki çoğu Türk asıllı devlet adamlarının söz konusu üslûpla yazılmış eserleri beğeniyle karşıladıkları ve eser sahiplerini destekledikleri aşikardır. Buna bir de, bu üslûba yön veren Sâib-i Tebrizî, Şevket-i Buharî, Bidil-i Azimâbâdî ve söz konusu üslubun son büyük temsilcisi Mirzâ Esadullâh Hân Gâlib (ö. 1285/1869) gibi şâirlerin çeşitli Türk boylarına mensup

¹ Bu kaynakların başlıcaları şunlardır: Safâ, Zebihullâh (1369/1973), *Târîh-i Edebiyyât Der-İran*, (IV. Cilt), Tahran: İntişârât-ı Firdevs, s. 28; Nûrânîvisâl, Abdülvehhâb (1354/1977), "Sebki Hindî ve Vech-i Tesmiye-i Ân", *Sâib ve Sebki Hindî*, (I. Cilt), Tahran 1354, s. 212-226; Ferşidverd, Hüsrev (1382/2004), *Derbâre-i Edebiyyât ve Nakdi Edebî*, Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr, s. 782; Hüsrevân, Muhammed Hüseyin (1363/1985), *Evce ve İnhitât-ı Sebki Hindî*, Dânişgâh-ı Firdevsî-i Meşhed, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Meşhed, s. 48; Gulâmrızâî, Muhammed (1377/1999), *Sebki Şinâsî-i Şî'r-i Fârsî*, Tahran: İntişârât-ı Câm, s. 392; Şemîsâ, Sîrûs 1376/1998), *Seyr-i Gazel Der-Şî'r-i Fârsî*, Tahran: İntişârât-ı Firdovsî, s. 107; Kafilebaşî, Seyyid Halil (1373/1995), *Miğnatîs-i Aşk*, Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr, s. 6-8.

bulunmaları ve söz konusu şahısların yaşadıkları çevrelerde Türk dil ve kültürünün belli oranlarda etkili olduğu eklendiğinde ona, “*Sebk-i Türki*” denilmesi için birçok sebep bulunduğu ortaya çıkmaktadır (Toker 1996: 143-144).

Türk edebiyatında Sebk-i Hindî'nin genel özellikleri üzerinde değerlendirmeler yapan araştırmacılar, ince ve derin mana, orijinal hayaller, istrap, mübalağa, tezat, tasavvuf, yer yer dilde sadelik, yeni kelime ve tamlamalar gibi özelliklerden bahsetmişlerdir (Bilkan 2007: 132). *İşte bu çalışmamızda ele alacağımız özellik, dile giren yabancı kaynaklı yeni ifadeler ve özellikle Farsça birleşik yapılarıdır.* Hint üslûbunda hayaller genişleyip manalar derinleştikçe, dildeki kelime ve ifadeler de kifayetsiz kalmıştır. Bunun için şairler, yeni arayışlar içine girmişlerdir (Deniz 1999: 645). Bu ihtiyacın temini için şairlerin önünde iki yol bulunmaktaydı: Ya yerli kaynaklara yönelip halk dilinin zengin ifade imkanlarından faydalanmak ya da örnek aldıkları Hint-İran sahası Sebk-i Hindî şairlerinin eserlerine yönelmek. Neticede Osmanlı sahası şairleri, her iki yolu da kullanmışlardır. *İşte çalışmamızın asıl konusunu, bu şairlerin Hint-İran sahası Sebk-i Hindî şairlerinden aldıkları hazır kavram ve ifadeler teşkil eder.*

Öncelikle, yeni-orijinal yapı ve terkiplerden kastedilen şeyin o günkü Osmanlı sahası Sebk-i Hindî şiiri için orijinal bir özellik olduğudur. Çünkü ileride de göreceğimiz gibi, söz konusu kelime ve terkiplerin önemli bir bölümü Hint-İran sahasında gelişen Sebk-i Hindî şiirinden hazır olarak alınmış ya da bu ifadeler Türkçeleştirilmek suretiyle aktarılmıştır. Dolayısıyla konumuz, Fars şiirinde gelişen Sebk-i Hindî'de yeni-orijinal yapı ve terkipler değildir.

Yeni ve orijinal yapı ve terkipler, Osmanlı sahası Sebk-i Hindî şiirinin belki de en önemli ve onu en çok anlaşılmasız kılan özelliğidir. Sebk-i Hindî şairlerinde “anlaşılmayan ifade ve terkipler” denince ilk akla gelen bu tür yapılarıdır. Çünkü bu ifade ve terkipler kullanıldıkları dönemde, Farsça için de çok yenidir². Söz konusu ifade ve terkiplerin önemli bir bölümü tersi de mümkün olmakla birlikte, muhtemelen, Hintçe ve Çağatay Türkçesi'nden çevi-

² Bu yargıya, Sâib-i Tebrizî, Tâlib-i Âmulî, Kelîm-i Kâşânî ve Bîdil-i Dehlevî gibi Hint-İran sahasının önde gelen Sebk-i Hindî şairlerinin divanlarını taramak suretiyle ulaştık.

ridir. Çünkü bunlar, İran'da yazılan tarihî Farsça sözlüklerde de yer almazlar. Bunların tespiti ile anlamlandırılması ancak, 16 ve 17. yüzyıllarda Hindistan'da, ana dilleri Çağatay Türkçesi ya da Hintçe olan ama Farsça şiirler de yazabilen müellifler tarafından kaleme alınan lügatlerden ya da bu lügatleri esas alan çağdaş Fars şiiri araştırmacılarınca yazılan sözlükler yardımıyla mümkün olmaktadır³. Bu ifade ve terkipler genelde kinâye, teşbîh-i belîğ, istiâre, orijinal bir kelime ya da deyim esasıyla kurulmuş olup daha çok Örfî, Tâlib-i Âmulî, Feyzî-i Hindî, Şevket-i Buharî ve Bîdil-i Dehlevî gibi Sebki Hindî'nin mana ve mazmun yönünü ön planda tutan Hint sahası şairlerince kullanılır ve bizim şiirimize de bu şairler vasıtasıyla gelmişlerdir.

Daha önce söylenmemiş bir anlam peşinde koşan ve varlıklar ile olaylara bakış açısını değiştirip Hint üslûbunu benimseyen Türk şairi, buna bağlı olarak kaçınılmaz bir şekilde şiir dilini de değiştirmek zorundadır. Dolayısıyla o, ya yeni bir şiir dili icat edecek ya da örnek aldığı Hint-İran sahası şairlerinden hazır kavramlar alacaktır. Bu durumu Çavuşoğlu şöyle dile getirir:

“Estetik kurallar aynı kalınca divan şairinin önünde, alışılmış dili yeni üsluba göre biçimlendirmek, yeni kavramlar oluşturmak veya XVI. yüzyıldan önce yapıldığı gibi, üslubun geldiği dilden, Farsçadan hazır kavramlar ithal etmek gibi iki seçenek vardı. Diğer taraftan şiirin dil sanatı demek olduğunu, dilin tabii yapısını bozmanın şaire yükleyeceği aybı çok iyi bilecek kadar şiiri biliyorlardı. Neticede kolay yolu seçtiler; Sâib, Urfî, Tâlib, Figânî örneği Hind üslubu şairlerinin hazırladıkları dili aktardılar. Fakat kısa bir süre sonra, yüzyılın ikinci yarısında, Türkçe'nin imkanlarını araştıran şairler de çıkmadı değil...” (Çavuşoğlu 1986: 15).

³ Bu lügatlerin başlıcaları şunlardır: Muhammed Pâdişâh (1363/1985), *Ferheng-i Câmi'-i Fârsî-Anandrec*, (haz. Debîr Siyâkî), Tahran: İntişârât-ı Hayâm; Çend-behâr, Lâletik (1380/2002), *Behâr-ı Acem*, (haz. Kâzım Zerfulyân), Tahran: İntişârât-ı Tîlâye; Vâreste, Siyâlkütîmel (1380/2002), *Mustalahâtü's-Şu'arâ*, (haz. Sîrûs Şemîsâ), Tahran: İntişârât-ı Firdovsî; Afîfî, Rahîm (1376/1998), *Ferhengnâme-i Şî'rî*, Tahran: İntişârât-ı Surûs; Servet, Mansûr (1379/2001), *Ferheng-i Kinâyât*, Tahran: İntişârât-ı Suhan; Meânî, Ahmed-i Golçîn (1381/2003), *Ferheng-i Eş'âr-ı Sâ'ib*, Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr.

I. Oluşum Bakımından Yeni-Orijinal Yapı ve Terkipler

Hint-İran sahası Sebk-i Hindî şiirinden alınan hazır kavramlar, Osmanlı sahası Sebk-i Hindî şiirindeki yeni-orijinal yapı ve terkiplerin yalnızca bir grubunu teşkil eder. Yeni-orijinal kelime ve kavramların tamamını oluşum bakımından dört grupta incelemek mümkündür:

1. Tamamen şairlerimizce ibdâ ve icât edilen tabirler
2. Nadir kelime kullanımıyla oluşan orijinal tabirler
3. Fars şiirinde hazır alınan ifadeler
4. Türkçe'den Farsça'ya geçen Farsçalaşmış ifadeler

Tamamen şairlerimizce ibdâ ve icat edildiği düşündüğümüz tabirlere, Hint-İran sahası Sebk-i Hindî şairlerinin önde gelenlerinin şiirlerinde rastlanmaz. Bunların bir kısmı genelde günlük hayattan alınan garip teşbîh ve istiârelere dayanır. İsmetî'nin:

Demdir ki şule-hîz ola kibrît-i âfitâb
Sünbül sefid-gûn ola dūd-ı buhârdan
 (İsmetî, K. 1/8, s. 23)

beytindeki “kibrît-i âfitâb” tamlamasında olduğu gibi. Burada güneş, hızla yanıp etrafa parçalı ateşler saçan bir kibrit çöpünün yuvarlak başına benzetilerek o güne kadar olan şiirimiz için orijinal bir ifade kullanılmıştır⁴. Ya da yine İsmetî'den alınan aşağıdaki iki beyitte “sirişk-i al” tamlamasında kanlı göz yaşının Türkçe “al” kelimesiyle anlatılması veya gül için, “hem-hâbe-i hâr” (dikenle beraber yatan) tabirinin kullanılması mana bakımından bu tür ifadelerdendir:

Belürmesün deyü âsâr-ı 'ışk 'İsmetiyâ
Sirişk-i ali ruh-ı zerdime nikâb ederim
 (İsmetî, G. 57, 5, s. 76)

Güle hem-hâbe-i hâr olma demek mümkün mi
Bülbül olmuş tutalım bezmine mahrem ne desün
 (İsmetî, G. 65/2, s. 81)

⁴ Bu yargıya, Osmanlı sahası şairlerinin 18. asra kadar olanlarından önde gelen otuz şairin divanı taranmak suretiyle ulaşılmıştır.

Şairlerimizin ibdâ anlayışına dayanan tabirlerin bir kısmı da Farsça gramer yapılarından teşkil edilmiş olmakla birlikte, bizim tespit edebildiğimiz kadar, Farsça ve Fars şiirinde kullanılmaz⁵. Bu tür tasarruflar, Türk şairlerince uygulanan Farsça bir mantıktır. Örneğin:

İder elkâbunî ârâyiş-i levh-i ta'zîm
Bu 'ibârât ile nevg-i kalem-i gâliye-gûn
 (Nâilî, K. 17/9, s. 103)

“Gâliye” Farsça’da bir çeşit kokulu boyadır. Farsça’da “gûn” (renk) kelimesi, “gül-gûn, gendüm-gûn, sebz-gûn” gibi renk adlarıyla kullanılır. Şair yukarıdaki beyitte mukayese yoluyla “gâliye” renk adını da bu şekilde kullanmıştır. Yine Nâilî’nin aşağıda kullandığı “dâmen-be-kef” tabiri, eliyle eteğinin ucunu tutarak nazla yürümek veya sevgilinin saçının kıvrım kıvrım olması anlamındadır. Bu tabir, Farsça bir yapı olmasına rağmen tespit edebildiğimiz kadarıyla Hint-İran sahası Sebki-Hindî şairlerince kullanılmaz:

Farz eyle ki girdâb-ı yem-i hayrete düşdük
Dâmen-be-kef-i zülf-i dil-ârâ mı degildir
 (Nâilî, K. 15/2, s. 95)

Yine aşağıda Şehrî’den alınan beyitlerde, “dîde-mîzâc” tabiriyle bir şeyin üzerinde göz göz deliklerin oluşması; “nîşter-sıfât” neşter gibi kesici, yaralayıcı; “gonca-i nezzâresin(i) tebessüm-cûş etmek/ettirmek” (bakış goncasını kaynatmak/açmak yani gözünü açmak) tabirleri de Farsça kaidelerle kurulmakla birlikte, Fars şiirinde kullanılmaz:

Nihâd-ı hâk letâfetden oldı dîde-mizâc
Virür hutût-ı mihir nîşter-sıfât âzâr
 (Şehrî, K. 3/2, s. 126)

İderdi gonca-i nezzâresin tebessüm-cûş
O hâsiyetle meşâmm-ı 'amâya itse güzâr
 (Şehrî, K. 2/13, s. 127)

⁵ Bu yargıya yine İran şiirinde Sebki-Hindî’nin kuvvetle etkili olduğu 16. asrın ikinci yarısından sonraki önde gelen yirmi şairin divanı taranmak suretiyle ulaşılmıştır.

Aşağıda yer alan beyitlerin işaretli kısımlarında, Farsça yapılar yer almakla birlikte, örneklerine Hint-İran sahasında, şiirleri taranan Sebk-i Hindî şairlerinde rastlanmamıştır:

*Düşen her katre çeşm-i girye-nâk-i kilk-i şûhumdan
Misâl-i tohm-ı gül-âbisten olur verd-i handâna
(Fehîm, K. 7/59, s. 148)*

*Hâk-i zilletde gönül her gice âğuşte-be-hun
Çeşm-i sermestün ise hokka-i gül-bister-i nâz
(Fehîm, G. 105/2, s. 458)*

*Dile kim müzdehim-âbâd-ı elemdür şâdî
Bulur âmed-şüda bin mâni'-i muhkem ne desün
(Nâilî, G. 274/4, s. 395)*

Nadir kelime kullanımından doğan orijinal tabirler ise, Farsça ve Türkçe az kullanımlı kelimelerin şiire dahil edilmesi neticesinde ortaya çıkar. Aslında bu kelimeler, Türkçe ya da Farsça'nın kelime hazinesinde yer almak bakımından orijinal olmayıp, Sebk-i Hindî şiirinde sıklıkla kullanılmaları bakımından orijinaldirler. Aşağıda Arpaeminizâde Sâmi'den alınan beyitlerdeki "misket, tüfenk, harbe (tüfek doldurulan alet), kundak bırakmak, paçavra, korneş (saygı göstermek, birinin önünde eğilmek, Çağatay Türkçesi), yediveren gülü"; Fehîm'den alınan beyitteki berhemem (Hintçe rahip) ve Gâlib'den alınan beyitteki "mürdeseng (muradar taş anlamında olup içindeki kurşun cevheriyle yaralar tedavi edilmiş)" kelime ve tabirleri bu türdendir:

*Virdi âb-ı tîğ ile misket guzât-ı müslimîn
Eyledükçe kâfiri germ-iştihâ kaht u galâ*

*Sanma kim ceng ü cidâl içre tufeng ü harbedür
Ellerinde oldu küffâr-ı za'ifânun 'asâ*

*Tûplar kundak bırakdı hân-mân-i düşmene
Bir ağızdan eyleyüp hengâme-i rûz-i cezâ*

*Çarh-ı murdâra paçavra gönderürdi tûplar
Yaş içinde kanlı yaşın silmek için dâ'imâ
(Sâmi, K. 9/4-17, s. 147)*

Bir kemîn abdi dem-i **korneş-i** teslîminde
Ham-şude kaddin ider tâk-i sipihre unvân
(Sâmî, K. 13/66, s. 177)

O nahl-i nâzun olur pençe-i muhannâsı
Yediveren gülinin gonçe-i mutarrâsı
(Sâmî, G. 137/1, s. 563)

Bu deyr-i mecâzide muhtâc-ı perestîşdür
Ammâ ki hakikatde büt **berhemeni** n'eyler
(Fehîm, G. LVI/5, s. 378)

Îzâbe-i zer ü sîm etmege mesârifine
Muhît-i tarh-ı şeb-i **mürde-seng** eder mehtâb
(Gâlib, K. IX/24, s. 109)

Şüphesiz ki yeni-orijinal yapı ve terkiplerin en önemli grubunu Hint-İran sahası Sebk-i Hindî şiirinden alınan hazır kavramlar oluşturur. Bunlar daha çok kinaye, teşbih ve temsil esasına dayanan edebî ifadelerdir. *Bu tür ifadelerin anlaşılması konusunda yapılan en büyük hata, ifadelerin kelime kelime çevrilmesidir. Oysa doğru olan, bu ifadelerin Hint-İran sahası şairlerinin şiirlerindeki manalarına bakmak ve söz konusu sahada sırf Sebk-i Hindî konusunda yazılan lügatlere müracaat etmektir. Örneğin aşağıdaki beyitlerde, "ser-der-cîb, dest-i kûtâh, pâ-y-be-dâmen, ser-bürehne-gîr, dest-âvîz, bî-rengî ve ser-şikeste" tabirlerinin anlamlarına bakalım:*

Çeşm-i sermest-i bütân hep kaldılar mahmûr-ı nâz
Oldı müjgân pâ-y-ı dâmen gamze **ser-der-cîb-i** hâb
(Fehîm, K. 5/41, s. 130)

Cevr için rahşuna irhâ-yı 'inân itdükçe
Çeşm-i bed dûr ola **hem-dest-i tazallum kûtâh**
(Fehîm, K. 9/19, s. 158)

Bu rütbe 'acizde dil-i güm-kerde-reh nice
Bir lahza **pây-be-dâmen-i** genc-i ferâğ olur
(Fehîm, TB-2/5, s. 240)

Evliyâsı **ser-bürehne-gîr** der-kef gezmede
'Îz ü nân-ı himmet umman bî-hicâb-ı Mısr'dan
(Fehîm, KT-3/13, s. 282)

*Her ne dem gelse kazâ-yı nâgehânî çarhdan
Zahm-ı şemşîr-i nigâhun câna dest-âvîz eder
(Fehîm G. 53/3, s. 374)*

*Sâde-kalb ol kim yine bî-reng ü naks-ı feyz ider
Ser-şikeste pâre-i mir'at-i kalb-i sâdeden
(Fehîm, G. 233/4, s. 612)*

Nitekim ilk bakışta bu tabirler araştırmacılar tarafından şöyle anlamlandırılmıştır: ser-der-cîb (cebin yanbaşı), pây-be-dâmen (eteğine basmak), ser-bürehne-gîr (çıplak baş), dest-âvîz (hediye), bî-rengî (renksizlik), ser-şikeste (kenarı kırık)⁶. Hint coğrafyasında yazılan Sebk-i Hindî ihtisas sözlüklerine müracaat etmeden normal Farsça lügatlerle yapılacak böyle bir çeviri elbette doğrudur. Ancak ilgili sözlüklere baktığımızda bu tabirlerin anlamı şu şekildedir ve Fehîm'in vermek istediği anlamlara uygun görünmektedir: *Ser-der-cîb*; özellikle utançtan kendini gizlemek; *dest-i kûtâh*; Farsça “dest-i kûtah kerden ez-çîzî” fiilinden gelmiş olup bir şeyi önleme, bir şeyden kaçınma, bir şeyden mahrum ve nasipsiz etme gibi anlamlara gelir. *Pây-be-dâmen*, Farsça “pây-be-dâmen dâšten” fiilinden gelip uzlet aramak, kenara çekilmek ve dünyadan el etek çekmek anlamlarındadır. *Ser-bürehne-gîr*, mücrimlik, saygısızlık ve mahrumluk gibi anlamlar taşır. *Dest-âvîz*, bahane manasına gelir. *Bî-rengî*, Hakk'ın benzersizliği demek olup vahdete işaret eder. *Ser-şikeste* ise, güçsüzlük ve acizlik gibi anlamlara gelir⁷.

Nitekim Şeyh Gâlib'in şu meşhur beyti:

*Gehî zîr-i serde desti geh ayağı koltuğunda
Düşe kalka haste-i gam der-i lutf-ı yâra düştü
(Gâlib, G. 345/3, s. 868)*

şöyle anlamlandırılmıştır: “*Gam hastası bazen eli başının altında, bazen ayağı koltuğu altına sıkışmış düşe kalka sevgilinin iyiliğinin kapısına erişti; orada düşüp kaldı*” (İpekten 2000: 107). Dolayısıyla “*desti zîr-i serde*” tabirine, “*eli başının altında*” anlamı verilmiştir. Oysa Sebk-i Hindî ihtisas sözlüklerinden Ferhengnâme-i Şî'riye baktığımızda “*dest zîr-i ser*

⁶ Bu anlamlandırmalar için bkz: Üzgör, Tahir (1991), *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara: AKM Yay., s. 131, 159, 283, 375, ve 613.

⁷ Bu anlamların tespiti için, 2 nolu dipnotta zikredilen eserlerden istifade edilmiştir.

mânden" tabiri yer alır ki "*fikir ve düşünceye dalmak*" anlamındadır (Afîfi 1376/1998: II/975). Ayrıca aynı mısradaki "*ayağı koltuğunda*" deyiminin de düşünceli bir insan halini hatırlatması, bu anlamı kuvvetlendirmektedir. Öte yandan, ikinci mısradaki yer alan "*haste-i gam*" tabiri, yukarıda verdiğimiz anlamı daha da kuvvetlendirmektedir. Görüldüğü gibi, Farsça'dan alınan hazır kavramlarda, kelimelerin temel anlamlarına bağlı kalarak onlara sathî manalar yüklemek, çoğu kez okuyucuyu yanıltmaya çalışmaktadır.

Aynı şekilde aşağıdaki beyitlerde *pûte-i eflâk* tabirine feleklerin potası, *bâdiye-gerd* tabirine çölde dolaşmak, *silsile-cünbân* tabirine silsilenin kımıldanışı⁸, *girifte-dâmen* tabirine eteği tutulmuş, *dirâz-âstîn* tabirine yeni uzun, *siyâh-kâse* tabirine siyah kap, *çeşm-dûz* tabirine göz dikme, *cân-be-kef* tabirine canı elinde, *ser-tâ-be-pây* dide tabirine baştan ayağa göz, *yek-reng* tabirine tek renk, *zîre-be-Kirmân* tabirine Kirmân'a doğru ve *şütür ü gurbe* tabirine deve-kedi anlamını vermek çok doğru olmayacaktır. Çünkü söz konusu tabirlerin anlamına ihtisas sözlüklerinden baktığımızda şu manaları görürüz:

Pûte-i eflâk: Hazîne

Bâdiye gerd: Susuz

Silsile cünbân: Sebep, vesîle

Girifte-dâmen: Bir işin çıkmaza girmesi

Dirâz-âstîn: Mütecâviz, çapulcu

Siyâh-kâse: Pinti, eli sıkı, rezil

Çeşm-dûz: Karanlık, kör edici

Cân-be-kef: Fedakarlığa hazır bir şekilde canını tehlikeye atmak

Ser-tâ-pây dide şoden: Dikkatle gözleme ve tam olarak denetleme

Yek-reng: Gönlü temiz, mutlu ve samimî

Zîre-be (cânib) Kirmân Borden: Farsça bir atasözüne dayanmakta olup beyhude ve faydasız iş yapmaktan kinâyedir.

⁸ Nitekim ilk üç tabire bu anlamlar verilmiştir. Bkz: Tahir Üzgör, *a.g.e.*, s. 277, 281 ve 397.

Şütür ü Gurbe: Fars şiirinde uyumsuz her türlü durumu anlatmak için kullanılır.

Pâte-i eflâki itdi zer-ger-i üstâd-ı mihr
Ol kadar pür-tâb u sûzân kim degüldür mâh-tâb
(Fehîm, K. 5/3, s. 124)

Germ-i câm olmadın ayırdun idüp **bâdiye-gerd**
Rûz u şeb rîg-veş âvâre-i hâmûn itdüin
(Fehîm, KT 2/5, s. 280)

Ey bâd-ı sabâ **silsile-cünbâni-i şevkam**
Zencîr-i ser-i zülf-i dil-âvîze haber vîr
(Fehîm, G. 67/3, s. 396)

Edüp mu'âmele lutfunla Nâ'îlîyi koma
Girifte-dâmen-i teb-lerze-i ukâb-ı şedîd
(Nâîlî, K. 7/59, s. 58)

Giryeyle çeşmi pâk ederiz baksa câh ile
Esbâb-ı ihtîşâm-ı **dirâz-âstîn** ile
(Nâîlî, K. 28/14, s. 151)

Sorsun o kim nevâle-hor-ı hân-ı lutfidir
Çarh-ı **siyâh-kâse** sımâtı ne gûnedir
(Nâîlî, G. 85/4, s. 269)

Biz çeşm-dûz-ı müjde vü zer-nakd-i **cân-be-kef**
Ser-tâ-be-pây dîde vü pür-gûş-ı hasretüz
(Neşâtî, G. 47/4, s. 116)

Gonçenün sırrın kişi ilden nihân itmek gerek
Âşık-ı **yek-reng** olan bağrını kan etmek gerek
(Neşâtî, G. 78/1, s. 132)

Bu bâr-ı suhanla degilem **zîre be-Kirmân**
Küstahî-i tavrım bilürem aynı ziyândır
(Gâlib, K. XXXII/35, s. 196)

Seyreden vaz'-ı **şütur gurbesini** bu feleğin
Açılır dîdesi çün encüm-i rahşân uyumaz
(Gâlib, G. 139/3, s. 637)

Tersi de mümkün olmakla birlikte, Farsçadan alınan hazır kavramların, İran ve Orta Asya'da gelişen Türk edebiyatından Farsça'ya geçerek

tamamen ya da kısmen Farsçalaştıktan sonra Osmanlı sahası Hint üslûbu şiirine geçmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Örneğin bu tür tabirlerden olan Türkçe'deki kaçamak bakış (düzdîde-nigâh), kana bulanmış (âğuşte-be-hûn), gözü tok, (sîr-çeşm), aç gözlü (gürsine-çeşm) ve laf atmak (harf-endâz) tabirleri, Farsçalaşmış biçimde Osmanlı şairlerinin şiirlerinde yer almıştır:

*Nigâh itmekde düzdîde o mâha şu'le-etvâruz
Şu'â'-i çeşmümüz gâhî dirâz u gâh kûtehdür*
(Fehîm, G. 86/4)

*Bu reşk ile itsek n'ola gül-goncayı lâle
Biz kim dil-i pür-dâğ ile âğuşte-be-hûnuz*
(Fehîm, G. 121/4, s. 466)

*Olmadum sîr-çeşm misl-i habâb
Tıfl-ı mahrûm-ı zâd mîr benem*
(Fehîm, G. 206/5, s. 576)

*Şimden girü hiç gam yemesün gürsine-çeşmân
İtsün şeker-i şükr ile pür dürc-i dehâmı*
(Sâmî, K. 19/15, s. 216)

*Seyreden vaz'-ı şütur gurbesini bu feleğin
Açılır dîdesi çün encüm-i rahşân uyumaz*
(Gâlib, G. 139/3, s. 637)

İşte bu tür tabirler, Sebki Hindî şiirindeki yeni-orijinal tabirlerin dördüncü ve son gurubunu teşkil ederler.

II. Oluşum Bakımından Yeni-Orijinal Yapı ve Terkipler

Yeni-orijinal yapı ve terkipler, oluşum bakımından da türlü gruplara ayrılabilir. Bu grupları şöyle sıralayabiliriz:

1. Normal izâfet terkibi şeklinde olanlar
2. Ters çevrilmiş ya da kesilmiş terkip şeklinde olanlar (izâfet-i maktû' ve izâfet-i maktûb)
3. Farsça birleşik isim ya da fiil şeklinde olanlar
4. Üç unsurlu birleşik yapıya sahip olanlar

Aşağıdaki beyitlerde, “*şehbâz-ı zülûf*” (zülûf doğanı), “*murg-ı kafes*” (kafeskuşu, evcil kuş), “*edebiyât-ı tecellî*” (tecellî edebiyatı, Tur’da Hazreti Musâ’nun Allah ile konuşması) tabirleri, birinci gruba giren normal izâfet terkibi şeklindeki tabirlerdir (Şahinoğlu 1997: 429-464):

Şikâr üzre yine şehbâz-ı zülûn bâller salmış
Güzel sayd eylemiş murg-ı dile çengâller salmış
 (İsmetî, G. 45/1, s. 66)

Ben bülbül-i elvân-negam-ı gülşen-i feyzem
Murgân-ı kafes nağme-i tekrârı ne bilsün
 (Fehîm, K. 4/30, s. 122)

Tûr-ı dile itmez hareket bî-edebâne
Şehrî edebiyât-ı tecellîde fünûndur
 (Şehrî, G. 43/5, s. 187)

Anlamalarını ihtisas sözlüklerinden bulduğumuz ters çevrilmiş ya da kesilmiş tamlama (Şahinoğlu 1997: 92 ve 95) şeklinde olan ikinci grup yeni-orijinal tabirler, yapı bakımından yapılan sıralamada önemli bir yekûn tutar. Bunlara örnek verirsek: “*Kûteh-nazar*” (gâfil, bilmez), “*âlûde-dâmen*” (kötü ahlaklı, kirli kimse), “*berçîde-dâmen*” (kenara çekilmek, uzaklaşmak), “*ter-dâmen*” (fâsık, fâcir, günahkar), “*rû-sefid*” (alnı açık başı dik), “*nîm-bismîl*” (acı çeken, acıyla çırpınan)⁹:

Ey dîde gâfil olma nedîmân-ı bezm-i yâr
Kûteh-nazar demişler o meh-pâreye seni
 (İsmetî, G. 101/2, s. 104)

Esîr-i ülfet-i âlûde-dâmen olmayup ol mâh
Firâz-ı mesned-i ismetde pâdişâh gerekdür
 (Fehîm, G. 90/5, 438)

Berçîde-dâmen olduğunı hârden bilen
Tartar mı rû-sefidliğün yâsemîn ile
 (Nâîlî, K. 18/77, s. 156)

Mâdâm Nâ’îl’vâş ter-dâmen-i hevâyuz
Ey akl ey dil ey cân hep pây-der-gilüz biz
 (Nâîlî, G. 150/5, s. 311)

⁹ Bu kesik ve ters çevrilmiş tamlamaların normal halleri şu şekildedir: Nazar-ı kûteh, dâmen-i âlûde, dâmen-i berçîde, rûy-ı sefid ve Bismil-i nîm.

Şafak sanma dökildi hûnu taraf-i dâmen-i çerhe
Gazâl-i meh yolunda nîm-bismil oldu kurbânı
 (Sâmî, K. 2/37, s. 98)

Farsça birleşik isim veya fiil şeklinde olan (Şahinoğlu 1997: 69 ve 269-279) yeni-orijinal tabirler en büyük gurubu teşkil eder. Çünkü birleşik isim ve fiiller, yeni anlamlar ile mecazî kavramlar oluşturmaya tabiaten daha müsaittir. Mesela “gûy-rübâ” (zafer, kazanmak, galebe çalmak, önde gitmek ve hedefe ulaşmaktan kinâye), “sâhib-dîd” (akıllı, bilgili, ârif), “germ-rev” (hızla giden, sâlik ve âşıktan kinâye), “bukâlemûn-işve” (türlü türlü nazlar eden), “deryâ-dil” (cömert, kahraman, gözü pek) şeklindeki isimle isim, isimle sıfat ya da isimle fiillerin muzârî köklerinin birleşmesinden teşkil olunan tabirlerde görüldüğü gibi her iki unsur da temel anlamlarından oldukça uzaklaşarak çok değişik mecazî ve kinâyevî anlamlar kazanmıştır. Yukarıdaki kavramları önce kendilerini oluşturan kelimelerin temel anlamlarıyla, sonra da parantez içinde verdiğimiz ve ihtisas sözlüklerinden temin ettiğimiz anlamlarla karşılaştırdığımızda, ihtisas sözlüklerinden tespit ettiğimiz anlamların ne kadar yerinde olduğu görülür:

Olalı gûy-rübâ fenn-i cirîd içre hased
İtdi çevgân gibi nahl-i kad-ı hûbânı dü-tâh
 (Fehîm, K. 9/14, s. 156)

Rind-i sâhib-dîde oldur câm içince eyleye
Rûh-ı Cemşîd’i temâşâ her habâb-ı bâdeden
 (Fehîm, G. 233/4, s. 612)

Semt-i hurmâne düşer teşne-leb-i cûy-ı taleb
Tîh-i hayretde kalur germ-rev-i sûy-ı taleb
 (Nâilî, G. 12/1, 221)

Gamzesin ol kâfir-i bukâlemûn-işvenün
Sâde-dilân-ı heves râzına mahrem bulur
 (Nâilî, G. 66/5, s. 257)

Bırakmak kayd-ı sûdı hoş-nişîn-i sâhil olmakdır
Hevâ-yı nefis-i şûmun çâresi deryâ-dil olmakdır
 (Gâlib, G. 113/1, s. 608)

Osmanlı sahası Sebk-i Hindî şairleri, Farsça birleşik fiil şeklindeki yeni tabirleri, farklı şekillerde kullanmışlardır. Örneğin:

Destârî kec idüp ide bâzârda hurâm
Teşhîr-i şâ'irî ide mudhik hurâmdan
 (Fehîm, TB2-4/6, s. 244)

beytinde, “*destârî kec etmek*” deyimini Farsça “*destâr-ı kej nihâden*” (kibir ve gurur göstermek) fiilinden gelmektedir. Görüldüğü gibi Farsça “*nihâden*” (takmak, koymak, yerleştirmek) fiili Türkçeleştirilerek “*etmek*” yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. Bazen aşağıdaki beyitte görüldüğü gibi:

Pây-ı talebi çekmiş idük dâmen-i sabra
Fârîğ dil idük gerçi temennâ vü recâdan
 (Nâilî, K. 13/14, s. 83)

lafızda kısmî eksiltilmeye gidilir. Çünkü yukarıdaki beytin ilk mısraı, Farsça “*Pây keşîden ez-çîzî*” birleşik fiilinden gelip, bir şeyi terk edip ondan uzaklaşmak anlamındadır. Aşağıdaki beyitlerde de hamyâze çekmek tabiri, “*hamyâze keşîden ber-çîzî*” (bir şeye şevk ve arzu duymak), *pâ-ber-nihâde* deyimini “*pâ-ber-nihâden*” (üste çıkmak, üstünde durmak), *zîr-nigîn* tabiri “*Zîr-nigîn âverden*” (tasarrufu altına almak, itaat ettirmek), *nâhun* efken olmak “*nâhun efgenden*” (boyun eğmek, teslim olmak) ve *bâzârı* germ etmek deyimini “*bâzâr-ı germ kerden*” (bir şeyi beğenilir ve revaçta etmek) birleşik fiillerinden gelmektedir:

Yâd eylese dil bûs-ı leb-i tîg-i nigâhun
Hamyâze çeker sînedeki yârelerin hep
 (Nâilî, G. 15/4, s. 223)

Fark-ı hümmâ-yı devlete pâ-ber-nihâdeyüz
Evc-i fenâda fakr olalı dest-gîrimüz
 (Şehrî, G. 47/3, s. 189)

Yine zevâli mukarrer degül mi fikr eyle
Cihânı mihr gibi eylesen de zîr-nigîn
 (Neşâtî, K. 1/10, s. 2)

Bakılmaz ol niğeh-i şâh-bâz-te'sîre
Ki nâhun-efgen olupdur hezâr nahçîre
 (Sâmî, G. 108/1, s. 537)

Aşk eger bâzârını germ etmese bülbül gibi
Hüsün olur vakt-i şitâ içre açılmış gül gibi
 (Gâlib, G. 355/1, s. 880)

Yapı olarak son gurupta yer alan üç unsurlu birleşik yapılar kimi zaman, “ser-der-hevâ” (perişan, muztarip), “ser-der-cîb” (gizlenmiş, utanmış), “dâmen-be-miyân” (bir işi yapmaya hazır olma) ve “gâşiye-ber-dûş” (mutî, söz dinleyen) örneklerinde olduğu gibi iki kelimenin bir edatla bağlanması şeklindedir:

*Bir mihre eyleyüp yine dil âşinâ benî
Mânend-i zerre eyledi ser-der-hevâ benî
(İsmetî, G. 109/1, s. 110)*

*Çeşm-i mest-i bütân hep kaldılar mahmûr-ı nâz
Oldı müjgân pây-ı dâmen gamze ser-der-cîb-i hâb
(Fehîm, K. 5/41, s. 130)*

*Olmış ten-i bârîküne bir dalk-ı siyeh bâr
Dervîş-i semâ'î gibi dâmen-be-miyânsın
(Nâilî, K. 25/15, s. 138)*

*Behmen ü Husrev olur gâşiye-ber-dûşânı
Olsa şevketle süvâr-i feres-i şûh-nijâd
(Sâmî, K. 5/43, s. 122)*

Ya da “hokka-i gül-bister-i nâz” (nazın gül yatağı hokkası) ve “âh-ı dil-i fûlâd-güdâz” (çelik gibi gönlü yakan âh) örneklerinde olduğu gibi birleşik unsurlarla tamlamaların birleşmesinden oluşan yapılarıdır:

*Hâk-i zilletde gönül her gice âğuşte-be-hûn
Çeşm-i sermestün ise hokka-i gül-bister-i nâz
(Fehîm, G. 105/2, s. 458)*

*Çarha kâr etmedi âh-ı dil-i fûlâd-güdâz
Nice kan ağlamasun dîde ki rikkat yeridir
(Nâilî, G. 60/4, s. 252)*

Sonuç

Hint üslûbu şiirinin, Klasik şiirimize dil ve söyleyiş açısından getirdiği en mühim yenilik, yeni-orijinal yapı ve terkiplerdir. Bunlara sadece şekil açısından değil, mana açısından da dikkatle yaklaştığımızda, Sebki Hindî şairlerinin bu yolla, şiirin mana dünyasında bir çok değişiklik gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Yeni-orijinal yapı ve terkipler, Osmanlı sahası Sebk-i Hindî şiirinin anlaşılmasını oldukça güçleştirmiştir. Bununla beraber, söz konusu ifadelerin çözümlenmesinde Farsça sözlüklere bakılarak birebir çeviri yoluna gidilmiş ancak bu yol, Sebk-i Hindî şiirinde yanlış anlamlandırmalara neden olmuştur. Çalışmamızda ayrıntılarıyla izâh ettiğimiz yeni-orijinal yapı ve terkiplere ihtiyatla yaklaşılmalı ve bunların çözümlenmesinde, Hindistan ve İran'da yazılan Sebk-i Hindî ile ilgili ihtisas sözlüklerine mutlaka baş vurulmalıdır.

Kaynakça

- Afifî, Rahîm (1376/1998), *Ferhengnâme-i Şî'rî*, (III Cilt), Tahran: İntişârât-ı Surûş.
- Ahmad, Aziz (1381/2003), "Peydâyiş-i Sebk-i Hindî", (çev. Muhbûbe Ulvî), *Kitâb-ı Pâj*, 210-225.
- Bilkan, Ali Fuat (2007), *Sebk-i Hindî ve Türk Edebiyatında Hint Tarzı*, İstanbul: 3F Yay.
- Çavuşoğlu, Mehmed (1985), "Divan Şiiri", *Türk Dili Dergisi Divan Şiiri Özel Sayısı*, sy. 415-416, 1-16.
- Çendbehâr, Lâletik (1380/2002), *Behâr-ı Acem*, (III cilt) (haz. Kâzım Zerfulyân), Tahran: İntişârât-ı Tılâye.
- Çetindağ, Yusuf (2007), *Ali Şîr Nevâî, Hayatı-Sanatı ve Eserleri*, İstanbul: Fatih Üniversitesi Yay.
- Deniz, Sebahat (1999), "Türk Edebiyatında Hint Üslubu (Sebk-i Hindî)", *Osmanlılar*, C. IX, 939-948.
- Enûşe, Hasan (1376/1998), *Ferhengnâme-i Edebî-i Fârsî* (II. cilt), Tahran: İntişârât-ı Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî.
- Ferşidverd, Hüsrev (1382/2004), *Derbâre-i Edebiyât ve Nakd-i Edebî* (II. Cilt), Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Gulâmırızâî, Muhammed (1377/1999), *Sebk-Şinâsî-i Şî'r-i Pârsî*, Tahran: İntişârât-ı Câm.
- Hüsrevân, Muhammed Hüseyin (1363/1985), *Evc ve İnhitât-ı Sebk-i Hindî*, Dânişgâh-ı Firdevsî-i Meşhed Yayınlanmamış Doktora Tezi Meşhed.

- İpekten, Haluk (2000), *Şeyh Gâlib Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara: Akçağ Yay.
- Kafilebaşı, Seyyid Halil (1373/1995), *Miğnatîs-i Aşk*, Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Lengerûdî, M. Şems (1366/1988), *Girdâbâd-ı Şûr-ı Cünûn*, Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Meânî, Ahmed Golçin (1381/2003), *Ferheng-i Eş'âr-ı Sâ'ib*, (II cilt), Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Nâsırî, Hüseyin Sâdât (1370/1992), "Der-Bâb-ı Sebk-hâ-yı Fârsî ve Sebk-i Hindî", Röpörtaj: A. Ekber Han Muhammedî, *Kitâb Der-Harem-i Dost*, Tahran: İntişârât-ı Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî.
- Nûrânîvisâl, Abdülvehhâb (1354/1977), "Sebk-i Hindî ve Vech-i Tesmiye-i Ân", *Sâib ve Sebk-i Hindî*, C. I, 212-226.
- Pâdişâh, Muhammed (1363/1985), *Ferheng-i Câmi'-i Fârsî-Anandrec*, (VII cilt) (haz. Debîr Siyâkî), Tahran: İntişârât-ı Hayâm.
- Sabûr (1335/1957), *Âfâk-ı Gazel-i Fârsî*, Tahran: İntişârât-ı Pedîde.
- Safâ, Zebîhullâh (1369/1991), *Târîh-i Edebiyyât Der-İran*, (IV. cilt), Tahran: İntişârât-ı Firdovsî.
- Servet, Mansûr (1379/2001), *Ferheng-i Kinâyât*, Tahran: İntişârât-ı Suhan.
- Şahinoğlu, Nazif (1997), *Farsça Grameri Sarf ve Nahiv*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- Şemîsâ, Sîrûs (1376/1998), *Seyr-i Gazel Der-Şî'r-i Fârsî*, Tahran: İntişârât-ı Firdovsî.
- Toker, Halil (1996), "Sebk-i Hindî", *İlmî Araştırmalar*, sy.2, 143-144.
- Üzgör, Tahir (1991), *Fehm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara: AKM Yay.
- Vâreste, Siyâlkûtîmel (1380), *Mustalahâtü's-Şu'arâ*, (haz.: Sîrûs Şemîsâ), Tahran: İntişârât-ı Firdovsî.